

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATA DÖVLƏTİN TƏNZİMLƏYİCİ TƏSİRLƏRİ VƏ TEXNOLOJİ DƏSTƏK İMKANLARI HAQQINDA

R.Ə.Balayev

i.e.d., professor, Rəqəmsal iqtisadiyyat və İKT kafedrası, UNEC
r. balayev@gmail.com; tel.: (+99450) 378-90-48

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 13 may 2019; Çapa qəbul edilmişdir 10 iyun
2019; online-da çap edilmişdir 30 iyun 2019

Received 13 May 2019; accepted 10 June 2019; published online 30 June 2019

Xülasə

Məqələdə rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının normativ-hüquqi bazasının formalaşması məsələləri tədqiq edilmişdir. Rəqəmsal iqtisadiyyata dövlətin tənzimləyici təsirlərinin zəruriliyi barədə müxtəlif mövqelər müqayisəli araşdırılmışdır. İnformasiya bərabərsizliyini şərtləndirən amillər aşkar edilmişdir. Rəqəmsallaşma proseslərinin sürətlənməsi şəraitində iqtisadiyyatın tənzimlənməsinə rəqəmsal texnoloji dəstək imkanları qiymətləndirilmişdir. Verilənlərin təhlükəsiz konsolidasiyası nöqtəyi-nəzərdən blokçeyn texnologiyalarına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Dövlətin rəqəmsal iqtisadiyyata tənzimləyici təsirlərinin nəticələrinin bəzi metodiki və informasiya problemləri şərh olunmuşdur. İqtisadiyyatın tənzimlənməsinə texnoloji dəstək prosesində rəqəmsal platformaların yeri və rolu müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: tənzimləmə, amillər, rəqəmsal iqtisadiyyat, normativ-hüquqi baza, informasiya bərabərsizliyi.

Jel Classification Code: O32

ABOUT REGULATORY ACTIONS OF GOVERNMENT AND ITS TECHNOLOGICAL SUPPORT CAPACITY IN DIGITAL ECONOMY

R. A. Balaev

Dr., prof., chair of Digital economy and ICT, UNEC
r. balayev@gmail.com; tel.: (+99450)378-90-48

Abstract

The article analyzes the issues of the formation of the regulatory framework for the development of digital economy. Different opinions on the necessity of regulatory actions of the government in the digital economy have been studied comparatively. The factors stipulating information inequality have been discovered. Digital technological support opportunities for regulation of the economy have been

assessed in the condition of acceleration of digitization processes. From the viewpoint of secure consolidation of data, special attention has been paid to block-chain technologies. Some of the methodological and information problems of the consequences of regulatory actions of the government on digital economy have been interpreted. The role and position of digital platforms in the process of technological support for the regulation of the economy has been identified.

Keywords: regulation, factors, digital economy, regulatory framework, information inequality, technological support, data.

О РЕГУЛИРУЮЩИХ ВОЗДЕЙСТВИЯХ ГОСУДАРСТВА НА ЦИФРОВУЮ ЭКОНОМИКУ И О ВОЗМОЖНОСТЯХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ

Р. А. Балаев

д.э.н., проф. Кафедра Цифровой экономики и ИКТ, UNES
r. balayev@gmail.com; tel.: (+99450) 378-90-48

Резюме

В статье исследованы вопросы формирования нормативно-правовой базы развития цифровой экономики. Сопоставлены различные позиции о необходимости регулирующих воздействий государства цифровой экономики. Выявлены факторы, обуславливающие информационное неравенство. Оценены возможности цифровой технологической поддержки регулирования экономики в условиях ускоренной цифровизации. Особое внимание уделено блокчейн технологиям с точки зрения безопасной консолидации данных. Характеризованы некоторые методические и информационные проблемы оценки результатов регулирующих воздействий государства на цифровую экономику. Определено место и роль цифровых платформ в процессе технологической поддержки регулирования экономики.

Ключевые слова: регулирование, факторы, цифровая экономика, нормативно-правовая база, информационное неравенство.

Giriş

Artıq bir əsrə yaxındır ki, “xalis” bazardan, əsasən onun çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması aspektində danışırlar. Bu istiqamətdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi başlıca istiqamətlərdən biridir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaması və inkişafı dövlətin tənzimləyici təsirlərinə xüsusi yanaşma

zərurətini ortaya qoyur. Buna səbəblər kimi, ilk növbədə rəqəmsal proseslərin qlobal xarakteri, rəqəmsal mühitin özünəməxsusluqları və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi arealının görünməmiş sürətlə genişlənməsi göstərilir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın tənzimlənməsində məhz texnoloji inkişaf və texnoloji dəstək amilinin önə çəkilməsi, onların insan fəaliyyətinin və həyatının bütün istiqamətlərində yeniliklərin təmin edilməsində böyük potensiala malik olması ilə əlaqədardır.

Rəqəmsallaşma prosesinə hüquqi və iqtisadi təsir imkanları barədə

XXI əsrin ilk onillikləri bəşər tarixində dəyişikliklərin sürətləndiyi dövr kimi xarakterizə oluna bilər. Milli və qlobal iqtisadiyyat səviyyəsində həmin dəyişikliklərin inkişafa nə dərəcədə xidmət etməsi, artan dinamizm şəraitində fəaliyyət prioritetlərinin müəyyən edilməsi kimi məsələlərin həlli nəinki mütəxəssisləri, habelə bütünlükdə ictimaiyyəti narahat edir. Odur ki, müasir iqtisad elmi sosial-iqtisadi proseslərdə təzahür edən yeni keyfiyyətlərə dair suallara, son onilliklərdə dəyişikliklərin artan sürətinin qoyduğu tələblərə uyğun tempdə cavab vermək məcburiyyətindədir. Əks halda yeni çağırışlara cavab olaraq göstərilən fəaliyyətlərdə qabaqcıl hesab edilən subyektin (ölkənin) təcrübəsini təkrarlamaqla kifayətlənmək lazım gəlir. Bir sözlə, sürətin əsas amilə çevrilməsi iqtisadi inkişafın və onun tənzimlənməsinin elmi təminatının keyfiyyətinə ciddi təsir etməkdədir.

İqtisadiyyatda rəqəmsal texnologiyaların kütləvi hal alması, rəqəmsallaşmanın insan həyatının bütün sahələrinə sürətlə nüfuz etməsi, bu proseslərin qloballaşması və qloballaşmanın təşviq edilməsi kimi meyillər göstərir ki, dövlət rəqəmsal iqtisadiyyata biganə qala bilməz. Milli və qlobal çərçivədə gündən-günə artan bu texnologiyaların hüquqi vakuumba istifadəsi nəinki yüksək risklidir, həm də çox təhlükəlidir.

Rəqəmsallaşma qlobal prosesdir, onun reallaşdırılmasına, səmərəliliyin təmin edilməsinə və tənzimlənməsinə yanaşmalar, gözlənilməli kimi müxtəlif ölkələrdə fərqlidir. Bu fərqlərin yaxın və orta perspektivdə də qalacağı ehtimalı kifayət qədər yüksəkdir. Başqa sözlə, rəqəmsallaşma prosesləri nə qədər qlobal olsa da, milli iqtisadi sərhədləri və iqtisadi himayədarlıq zərurətini aradan qaldırmayacaqdır. Bununla belə, hələ də, rəqəmsal iqtisadiyyatda tənzimləməyə ehtiyacın olub-olmaması barədə diskussiya açanlar vardır. Burada da mövqelər fərqlidir. Həmin mövqələrin bəzilərini, xüsusilə postsovet məkanı ölkələrində daha çox rast gəlinən mövqeləri, ilkin yanaşmada aşağıdakı kimi fərqləndirmək olar: 1) Rəqəmsal texnologiyaların aktual təmsilçisi kimi blokçeynin tənzimlənməsinə ehtiyac yoxdur. Lakin onun alətləri və servislər hüquqi cəhətdən tənzimlənməlidir. 2) Dövlət standartlarına uyğun kriptografiyanın istifadə olunduğu blokçeynin yaradılması istiqamətində tədbirlər davam etdirilməli və sürətləndirilməlidir. 3) Xüsusi olaraq, rəqəmsal hüquqa ehtiyac yoxdur. Mövcud qanunvericilikdən terminlər və anlayışlar dəqiqləşdirilməklə istifadə

olunması mümkündür, çünki “rəqəmsal münasibətlərin adi münasibətlərdən fərqi yalnız onların yeni texnologiya əsasında qurulmasıdır” [1].

Sadalanın mövqelərin hər biri, xüsusilə sonuncu elə ilk baxışdan mübahisəlidir. Görmək çətin deyildir ki, rəqəmsal iqtisadiyyatda tənzimləməyə ehtiyacın olub-olmaması barədə müzakirələr rəqəmsallaşma proseslərinin son bir neçə ildə vüsət aldığı ölkələrdə, o cümlədən postsovet məkanı ölkələrində məqbul hesab edilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə müvafiq normativ-hüquqi baza təşəkkül tapır və inkişaf edir. Deyək ki, Fransada “Rəqəmsal iqtisadiyyata etimad haqqında” qanun 2004-cü ildən qüvvədədir [2]. Böyük Britaniyada rəqəmsal iqtisadi münasibətləri tənzimləyən qanun 2010-cu ildən fəaliyyət göstərir. 2017-ci ildə isə buna əlavə olaraq “Rəqəmsal iqtisadiyyat haqqında” qanun qəbul edilmişdir [3]. Bu misalları, əlbəttə, daha da artırmaq olar. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə müvafiq qanunlar qəbul edilmişdir. Avropa Birliyində isə hazırda müvafiq hüquqi normaların unifikasiyası üzərində çalışırlar. Rəqəmsal iqtisadiyyat haqqında qəbul edilmiş qanunların məzmununda, əsasən digər normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan dəyişikliklər üstünlük təşkil edir. Rəqəmsal iqtisadiyyat haqqında, adıçəkilən və digər qanunlar vasitəsi ilə əsasən aşağıdakı münasibətlərin tənzimlənməsi nəzərdə tutulur: elektron kommersionun həyata keçirilməsi prosesləri; kommunikasiyaların tənzimlənməsi; texniki xidmət göstərənlərin fəaliyyətlərinin bir sıra aspektləri; verilənlərin qorunması və rəqəmsal iqtisadiyyatın təhlükəsizliyi; rəqabət münasibətləri.

Zənnimizcə, rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşmasının hazırkı səviyyəsində, dövlət tənzimlənməsində qlobal dayanıqlı inkişaf baxımından rəqəmsallaşmadan gözlənilən təhdidlərin neytrallaşdırılması prioritet istiqamət olmalıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən dövlət tənzimlənməsinin prioritetlərinə, ilkin yanaşmada aşağıdakıları aid etmək olar: rəqəmsal platformaların inkişaf etdirilməsi sayəsində rəqəmsal texnologiyaların verilənlərin konsolidasiyası və qorunması baxımından təhlükəsizliyinə etimadın yüksəldilməsi; informasiya risklərinin qiymətləndirilməsi və qarşılınması sisteminin təkmilləşdirilməsi; rəqəmsal fəaliyyət sahələri arasında fəaliyyət inteqrasiyasına süni maneələrin aradan qaldırılması və s.

Sadalanın prioritetlərin reallaşdırılmasında texnoloji yeniliklərdən istifadə edilməsi imkanları dünyanın tanınmış elm mərkəzlərində və nəhəng şirkətlərin elmi laboratoriyalarında intensiv surətdə araşdırılır. İnformasiya infrastrukturunun, o cümlədən rəqəmsal platformaların inkişafı sayəsində verilənlərin təhlükəsiz konsolidasiyası və qorunması baxımından blokçeyn texnologiyasının imkanları diqqətəlayiqdir. Məlum olduğu kimi, mövcud mərkəzləşdirilmiş sistemlərdən (“AirBnb”, “Alibaba”, “Uber” və s.) fərqli olaraq blokçeyn “aşkar mərkəzi olmayan” şəbəkədir. Belə ki, blokçeyn texnologiyasında paylanmış verilənlər bazası bütün istifadəçilər üçün əlverişlidir. Həmin istifadəçilər kollektiv notarius rolunda çıxış etməklə bazadakı verilənlərin doğ-

ruluğunu təsdiq edirlər. Eyni zamanda, daha nikbin mütəxəssislər blokçeyn texnologiyasında saxtalaşdırma imkanlarının olmadığını qeyd edirlər. “Şifrələmə prosesi eyni şəbəkədə işləyən çox sayda müxtəlif kompüterlər vasitəsilə yerinə yetirilir. Onların hesablaması nəticəsində hər biri eyni nəticəni əldə etdikdə bloka unikal rəqəmsal imza atılır. Reyestr yeniləndikdən və onda yeni blok təşkil edildikdən sonra o, dəyişdirilə bilməz. Bununla da onu saxtalaşdırmaq mümkün deyil” [4]. Lakin unutmayaq ki, bu məsələdə nikbinlik kifayət qədər əsaslandırılmamış ola bilər. Tarix texnoloji inkişafın hüquqi məsələlərin həllində dəfələrlə uğursuz nəticələrinin şahidi olmuşdur.

Rəqəmsallaşmanın hazırkı tempi ənənəvi biznes modellərini sürətlə sıradan çıxarmaqla, yenidən strukturlaşdırma proseslərini gündəliyə çıxarmışdır. Belə vəziyyət hüquqi tənzimləmə problemlərini bir daha aktuallaşdırır. Nəzərə almaq lazımdır ki, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsində məqsəd bazar münasibətlərinə xas olan aşağıdakı çatışmazlıqların aradan qaldırılmasıdır: kənar neqativ təsirlərə, haqsız rəqabət və inhisarçılıq, makroiqtisadi qeyri-sabitlik və dayanıqlı inkişaf, sürətli inflyasiya, işsizlik və tarazlı regional inkişaf problemlərinə biganəlik, fundamental elm və texnika sahəsində inkişafın motivləşdirilməməsi və s.

Rəqəmsallaşma, məhz tarazlı regional inkişaf kontekstində informasiya bərabərsizliyinə (ilkin yanaşmada, internetə çıxış bərabərsizliyinə) münasibətdə ehtiyatlı yanaşma tələb edir. Məlum olduğu kimi, ilkin yanaşmada (ABŞ-da) informasiya uçurumuna səbəb kimi kənd və şəhər əhalisi arasında internetə çıxış bərabərsizliyi götürülürdü. Odur ki, bu uçurumu əhali gəlirlərində bərabərsizliklə izah etmək cəhdləri olmuşdur. Bununla belə, haqqında danışılan yanaşma birtərəfli hesab edilir. Əks halda, yüksək gəlirli (inkişaf etmiş) ölkələrdə informasiya uçurumunun az gəlirli (inkişaf edən ölkələrə) nisbətən daha kəskin olmasını izah etmək çətindir. Bununla belə, gəlir və informasiya resurslarına əlyətənlik arasında əlaqənin olmadığını da söyləmək olmaz. Eyni zamanda, ilkin təcrübədən göründüyü kimi, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sayəsində informasiya uçurumunu aradan qaldırılması potensialı güclənə bilər.

Sadalanan problemlərin həlli rəqəmsal transformasiyaların görünməmiş dərəcədə sürətləndiyi hazırkı dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi məsələlərinin aktuallığı, sadalanan problemlərin həllinin zəruriliyi səbəbindən azalmamış, əksinə, daha da artmışdır. Məsələ ondadır ki, rəqəmsal iqtisadiyyatın təşəkkülü və sürətli inkişafı, heç də həmişə dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, o cümlədən milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi tələblərinə cavab vermir. Başqa sözlə, özlüyündə rəqəmsallaşma inhisarçılığın qarşısının alınması, ümumiyyətlə sosial və ekoloji, tarazlı regional problemləri həll etmək iqtidarında deyildir. Bununla belə, məhz rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sadalanan problemlərin həllində çoxvariantlılığın təmin edilməsi halında da, hərtərəfli əsaslandırılmış operativ qərarların qəbulu üçün zəruri şərait yaradır. Dövlətin pul-kredit,

investisiya və struktur siyasətinin əsaslandırılması və həyata keçirilməsi baxımından da analoji imkanlar nəzərəcarpacaq dərəcədə genişlənir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın tənzimlənməsi sisteminin normativ-hüquqi bazasının formalaşması tədrici surətdə baş verir. İnstitusional mühitin ətalətliliyi nəzərə alınmaqla, bu vəziyyəti az-çox dərəcədə məqbul hesab etmək olardı. Lakin unutmmaq olmaz ki, hazırda rəqəmsal iqtisadiyyatda tənzimləmə sisteminin təşəkkülünün rəqəmsal mühitin inkişafından aşkar şəkildə geri qalması norma və normativlərin hazırlanması prosesini arzuolunmaz dərəcədə ləngidir.

Rəqəmsal platformaların tənzimlənməyə texnoloji dəstək imkanları

İlk növbədə rəqəmsal platforma və rəqəmsal transformasiya anlayışlarını dəqiqləşdirək. Rəqəmsal platformalar rəqəmsallaşma strategiyasının həyata keçirilməsində rəqəmsal transformasiyaların imkanlarını müəyyən edən və cari dövrdə sistem əmələ gətirən texnologiyalar qrupudur. Rəqəmsal transformasiyalar isə rəqəmsal texnologiyaların biznes fəaliyyətə geniş mənada inteqrasiyası prosesi kimi qəbul edilir. Rəqəmsal platformalar ənənəvi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi üsullarının köməyi ilə daha əsaslandırılmış və səmərəli qərarlar qəbul etmək baxımından böyük potensiala malikdir. Həmin üsulların verilənlərin əldə edilməsi, təhlil edilməsi və bilavasitə tənzimləmə kimi böyük qruplarda fərqləndirilməsi onların tətbiq mexanizminin təkmilləşdirilməsində rəqəmsal texnologiyaların rolunu qiymətləndirmək baxımından əlverişlidir. Verilənlərin əldə edilməsi üsullarının məhz rəqəmsal texnologiyalar sayəsində operativliyini yüksəltmək, natamam informasiya mühiti ilə əlaqədar riskləri azaltmaq, iqtisadi proseslərdə latentliyi əhəmiyyətli dərəcədə aradan qaldırmaq mümkündür. Verilənlərin iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi qərarlarını əsaslandırmaq məqsədi ilə təhlili üsullarına gəldikdə isə, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sayəsində onların çoxvariantlı hesablamalar aparmaq və optimal qərarı seçmək üzrə texnoloji imkanları dəfələrlə genişlənir.

İnnovasiyalar kompleksi rəqəmsal platformaların və ümumilikdə rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının tempi və proporsiyalarını şərtləndirən başlıca amildir. Odur ki, həmin inkişafın hüquqi tənzimlənməsi, ilk növbədə innovasiya fəallığının təşviqi və risklərin idarə edilməsi üçün optimal şərait yaradılmasına yönəldilməlidir. Bu baxımdan, aşağıdakı fikirlə razılaşmaq lazımdır. “Rəqəmsal iqtisadiyyatda innovasiyalı inkişafın hansı yolla gedəcəyini dəqiq proqnozlaşdırmağın qeyri-mümkünlüyü risklərdən biri kimi qəbul edilir. Odur ki, qəbul edilən qanunvericilik kifayət qədər çevik olmalı və daha çox miqdarda verilənlər nəzərə alınmaqla formalaşdırılmalıdır” [5, s. 29].

Rəqəmsal iqtisadiyyata tənzimləyici təsirlərdə, yüksək ehtimalla, dolayı üsullar (ilk növbədə vergi dərəcələrinin və gömrük rüsumlarının tənzimlənməsi, dövlət investisiya siyasəti, amortizasiya siyasəti) üstünlük təşkil edəcəkdir. Bu üsulların daha sə-

mərəli tətbiqi üçün texnoloji dəstək imkanları özünü rəqəmsal texnologiyaların biznes fəaliyyətə inteqrasiyası prosesində meydana çıxır. Təbiidir ki, əhəmiyyətli texnoloji yenilik müvafiq hüquqi təminata malik olmalıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “2016-cı ildə vergi sahəsində aparılacaq islahatların istiqamətləri”nin təsdiqi və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi haqqında” 4 avqust 2016-cı il tarixli Sərəncamında şəffaflığı artırmaq və vergitutma bazasını genişləndirmək məqsədi ilə beynəlxalq təcrübədə geniş tətbiq edilən “rəqəmsal iqtisadiyyat”ın vergiyə cəlb edilməsi ilə bağlı tapşırıqlar verilmişdir [6].

Müasir dövlətlərin əksəriyyəti ümumi işəgötürən funksiyasını itirmək üzrədir. Bununla belə, dövlət vətəndaşın əmək hüququnun zəmanətçisi olaraq qalır. Odur ki, əmək bazarında tənzimləmənin məqsəd, üsul və vasitələrin sistemi kimi dövlətin yürütdüyü kadr siyasəti həlledici rola malikdir. İşsizliyə qarşı tənzimləyici tədbirlər qismində dövlət fiskal alətlərdən, başqa sözlə, vergilərdən və büdcə xərclərindən istifadə etməklə əmək bazarında məcmu tələbə təsir edir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının məşğulluğun strukturuna təsirini öyrənən tədqiqatçıların fikrincə, böyük ehtimalla 2030-cu ilə qədər maliyyə vasitəçiliyi, hüquq, turizm, kitabxana, tərcümə və bir sıra digər sahələrdə onlarla peşələr yox ola bilər [7, s. 44].

Rəqəmsal mühitdə müəssisənin (şirkətin) ölçülərinin, onların iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminə təsiri məhdudiyət şərti kimi, demək olar ki, aradan qalxır. Məsələn ondadır ki, rəqəmsal texnologiyaların, o cümlədən big date, blokçeyn, süni intellekt kimi drayverlərin tətbiqi dairəsi, yüksək risklərlə əlaqədar olsa da, göründüyü kimi, sürətlə genişlənir və bu halda, şirkətlərin fəallığının onların ölçülərindən asılı olmaması halı müşahidə olunur. Belə ki, “rəqəmsal iqtisadiyyat ölçüsündən asılı olmayaraq, şirkətlərin inkişafına təkan verir. Müəssisələr öz imkanlarını təhlil etməli, həm şirkətin strukturunda, həm də istehsalın özündə qlobal dəyişikliklərə hazır olmalıdır” [7, s. 47].

Rəqəmsallaşmanın qloballaşma prosesini intensivləşdirməsi, insan fəaliyyətinin, o cümlədən yaradıcı fəaliyyətin bütün istiqamətlərinə nüfuz etməsi, rəqəmsal platformaların formalaşmasının sürətlənməsi əqli mülkiyyətin qorunması məsələlərinin aktuallığı azalmır və bu amil rəqəmsal platformaların formalaşması zamanı nəzərdən qaçmamalıdır. Hazırda, məhz əqli mülkiyyətin qorunması üzrə mövcud qanunvericilikdə rəqəmsal mühitin tələbləri baxımından dəyişikliklər etmək zərurəti yaranmışdır. Bu baxımdan, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” (5 iyun 1996-cı il, № 115-IQ); “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” (12 iyun 1998-ci il, № 504-IQ); “İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında” (31 may 2002-ci il, № 337-IIQ); “Patent haqqında” (25 iyul 1997-ci il, № 312-IQ); “Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında” (14 sentyabr 2004-cü il, № 755-IIQ) və əlbəttə, “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə

haqqında” (22 may 2012, 365-IVQ) Azərbaycan Respublikasının Qanunları diqqət mərkəzində olmalıdır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatda tənzimləmə prosesini çətinləşdirən amillərdən biri onun strukturlaşma dərəcəsi ilə bağlıdır. Məsələn ondadır ki, sürətli inkişaf tempinə baxmayaraq, rəqəmsal iqtisadiyyat sistem əmələ gətirməmişdir. Belə vəziyyət rəqəmsal iqtisadiyyatın tənzimlənməsi üçün zəruri olan hüquqi islahatların həyata keçirilməsini çətinləşdirir. Bu baxımdan, rəqəmsal iqtisadiyyatda bu problemin həlli ilə bağlı aşağıdakı mövqe ilə, zənnimcə razılaşmaq olar. “Rəqəmsal iqtisadiyyatın bir neçə əhəngdar qanunvericilik islahatı ilə tənzimlənmə bilən strukturlaşdırılmış sistem olması problemin həllini çətinləşdirir” [5, s. 27].

Transaksiya xərclərinin səviyyəsi rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının və qiymətləndirilməsində indikator rolunda çıxış edir. Başqa sözlə, rəqəmsal iqtisadiyyat inkişaf etdikcə həmin xərclərdə azalma baş verir. Odur ki, əqli mülkiyyət sahiblərinin maraqlarının müdafiəsi, həmin mülkiyyət obyektlərinin qeyri-qanuni nüsxələşdirilməsi və yayılmasının qarşısının alınması və bu kimi digər tənzimləyici tədbirlərin normativ-hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi iqtisadi agentlərin opportunist davranışı motivlərini azaltmaqla, transaksiya xərclərinin səviyyəsini aşağı salınmasında mühüm rol oynaya bilər. Rəqəmsal platformaların iqtisadi tənzimlənməyə texnoloji dəstək imkanları özünü daha çox elmtutumlu fəaliyyət sahələrində büruzə verir. Məsələn ondadır ki, məhz həmin sahələr rəqəmsal mühitin təşəkkülündə aparıcı rol oynamaq iddiasındadır. Təsadüfi deyildir ki, rəqəmsal mühit dedikdə, adətən digər mühitləri riyazi qanunlar əsasında modelləşdirmək üçün istifadə edilən məntiqi obyektlərin fəaliyyət mühiti nəzərdə tutulur [8].

İqtisadiyyatın rəqəmsallaşmasında həlledici rola malik informasiya sistemlərinin, data mərkəzlərin yaradılması və istifadəsinə özəl investisiyaların cəlb edilməsi, başqa sözlə, dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı (DÖBT) sayəsində, yüksək ehtimalla, rəqəmsal iqtisadiyyatın gəlirliyini artırmaq olar. Burada özəl bölməni fəallaşdırmaq üçün motiv vardır. Belə ki, dövlətlə rəqəmsal sektorda tərəfdaşlıq edən özəl bölmə təmsilçisi kredit reytinginin yüksəlməsi və istehsal güclərindən istifadə üzrə qazandığı uzunmüddətli zəmanət sayəsində, rəqabət qabiliyyətinin əsası olan innovasiyalı fəaliyyət imkanı əldə etmiş olacaqdır. Hazırda isə informasiya sistemlərinin fəaliyyətindən demək olar ki, mənfəət əldə edilmir. Postsovet realıqları baxımından, problemin həlli üçün Rusiya təcrübəsi maraq doğurur. Belə ki, Rusiya Federasiyasında informasiya texnologiyaları sistemləri sahəsində dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı sazişlərinin bağlanmasına imkan verən qanun qəbul edilmişdir [9]. Doğrudur, bu sahədə dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığının perspektivlərinə bədbin yanaşanlar da vardır və ona bəslənən ümidlərin gerçəkləşməsi zamanın işidir. Bununla belə, haqqında danışılan təcrübəni izləmək və nəticə çıxarmaq, zənnimcə, gözlənilən problemləri qarşılamaq baxımından heç də az əhəmiyyətli deyil-

dir. DÖBT çərçivəsində rəqəmsal sahələrdə infrastruktur innovasiyaları layihələrinin icrası prosesində çətinliklərin olacağı şübhəsizdir.

Son tədqiqatlarda DÖBT çərçivəsində yüksək elmtutumlu sahələrdə infrastruktur innovasiyaları layihələrinin icrası prosesində qarşıya çıxan çatışmazlıqlar qismində aşağıdakılara diqqət yetirilir. “Layihələr üzərində iş prosesində dövlət satınalmalarının sərt və kompleks prosedurları, uzunmüddətli və olduqca böyük həcmli danışıqlar prosesi, özəl tərəfdaş tərəfindən əldə edilən mənfəətin orta statistik səviyyədə daha az olması” [10, s. 416-417]. Qeyd edilən çatışmazlıqların aradan qaldırılması, transaksiya xərclərinin artımının qarşısının alınması üçün, mütəxəssislərin fikrincə, rəqəmsal iqtisadi mühitdə baş verən müvafiq proseslərə ciddi texnoloji dəstək göstərmək mümkündür.

Elmtutumlu rəqəmsal sahələrdə haqqında danışılan texnoloji dəstəyin səmərəliliyi, araşdırmalardan görüldüyü kimi, o cümlədən maliyyələşmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi hesabına yüksəldilə bilər. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, məqsədli proqramlar üzrə və büdcədən kənar mənbələr hesabına maliyyələşmə istiqamətlərini fərqləndirməklə, pay üzrə maliyyələşməsinin həyata keçirilməsi daha perspektivlidir. Belə ki, pay üzrə maliyyələşdirməyə əsaslanan layihələrdə “elmi tədqiqatlar və təcrübə-konstruktor işləmələrinin məqsədli proqramlar hesabına, istehsalda ETTKİ-nin nəticələrinin mənimsənilməsi və məhsul buraxılışı, milli innovasiya sisteminin infrastrukturunun inkişafının isə büdcədən kənar mənbələrdən maliyyələşdirilməsi” [10, s. 413] tövsiyə edilir.

Rəqəmsallaşma prosesinə hüquqi və iqtisadi tənzimləyici təsirlərin səmərəliliyinin və rəqəmsal platformaların texnoloji dəstək imkanlarının reallaşdırılması vəziyyətinin qiymətləndirilməsinin metodiki və informasiya təminatı ilkin təşəkkül mərhələsindədir. Metodiki baxımdan haqqında danışılan təsirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində, ilkin yanaşmada rəqabət mühitini pisləşdirməyən tənzimləmə meyarları önə çəkilməlidir. Bu halda, rəqəmsal iqtisadiyyatda bazar özünü tənzimləməsinin çatışmayan cəhətlərinin aradan qaldırılmasına xidmət edən texnoloji dəstəyin nəticələrinin qiymətləndirilməsi mühüm metodiki məsələ kimi gündəliyə çıxır. Uzunmüddətli araşdırmalara, o cümlədən rəqabət mühitinin davamlı tədqiqinə baxmayaraq, həmin qiymətləndirmənin nəinki alqoritmi, hətta onun konseptual əsasları barədə belə ümumi qəbul edilmiş yanaşma yoxdur. Belə vəziyyəti şərtləndirən mühüm səbəblərdən biri, bu və ya digər alqoritmin təcrübədə çoxvariantlı rejimdə yoxlana bilməməsi, imitasiya eksperimentlərini aparmaq üçün zəruri verilənlər bazasının olmamasıdır. Məhz rəqəmsal mühit bu imkanları gerçəkləşdirmək üçün zəruri potensiala malikdir. Rəqəmsallaşmanın artan tempi və genişlənən əhatə dairəsi tənzimləyici təsirlərin qiymətləndirilməsi üçün zəruri informasiya bazasının formalaşması baxımın-

dan indiyə qədər görünməmiş imkanlar yarada bilər. Əsas məsələ daha əsaslandırılmış qərarların qəbulu üçün həmin bazadan istifadənin motivləşdirilməsidir.

Deyilənləri ümumiləşdirərək, belə bir tezisi irəli sürmək olar ki, rəqəmsal mühit və rəqəmsal platformaların tənzimlənməyə texnoloji dəstək imkanları yüksək ehtimalla iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi prioritetlərinin əsaslandırılması və reallaşdırılması istiqamətində fundamentallığa əsassız iddiaları ortadan götürə bilər.

Nəticə

Rəqəmsallaşmanın bütün sahələrə sürətlə nüfuz etməsi və bu proseslərin qloballaşmasının təşviq edilməsi kimi şəraitində dövlət rəqəmsal iqtisadiyyata biganə qala bilməz. Rəqəmsal texnologiyaların hüquqi vakuumba tətbiqi nəinki yüksək risklidir, həm də çox təhlükəlidir. Transaksiya xərclərinin səviyyəsi rəqəmsal iqtisadiyyatın qiymətləndirilməsinin indikatoru kimi qəbul edilməlidir. Əqli mülkiyyət sahiblərinin maraqlarının müdafiəsinin normativ-hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi iqtisadi agentlərin opportunist davranışı motivlərini zəiflətməklə, transaksiya xərclərini azalda, sala bilər.

İqtisadi tənzimlənməyə texnoloji dəstək imkanlarının reallaşdırılması alqoritmlərinin virtual mühitdə yoxlanması baxımından rəqəmsal platformalar zəruri potensiala malikdir. Bu potensialın fəallaşdırılması üçün iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi prioritetlərinin reallaşdırılması tədbirləri dövlət-özlə bölmə tərəfdaşlığı çərçivəsində maliyyələşdirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Необходимо ли государственное регулирование для цифровой экономики?// <http://presscenter.rbc.ru>;
2. Loi № 2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'économie numérique // Journal officiel de la République française. 22.06.2004. № 0143. P. 11168 // <http://www.legifrance.gouv.fr>
3. Digital Economy Act 2010 // <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/24/introduction>
4. <https://president.az/articles/26373>
5. Беликова, К. М. Особенности правового регулирования цифровой интеллектуальной экономики// Закон и право. 08, 2018, с. 26-30;
6. 2016-cı ildə vergi sahəsində aparılacaq islahatların istiqamətləri. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “2016-cı ildə vergi sahəsində aparılacaq islahatların istiqamətləri”nin təsdiqi və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 avqust 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir;
7. Удалцова, Н. Л., Мосина, В. И. Современные тенденции развития цифровой экономики и ее влияние на предпринимательскую деятельность// Экономические науки, 2018, № 5 (162), с.43-48;
8. ГОСТ Р 52292-2004: Информационная технология. Электронный обмен информацией. Термины и определения// https://normative_reference_dictionary.academic.ru;
9. IT- системы стали объектами ГЧП // www.idf.ru 22.06.2018;
10. Халапова, Л. Д., Нижегородцев, Р. М. Механизмы государственно-частного партнерства в сфере наукоемкого производства // Креативная экономика. 2016. Том 10. № 4. с. 411–422.